

Alberti Gábor

„Mit állítunk?”

1. Bevezetés

Szépe György professzor – Kiefer Ferenc „felfedezőjeként”, a Fiala Nyelvészek Munkaközössége tagjainak nyolcvanas évekbeli főnökeként (pl. Szépe 1978–1979) – mestere, mentora és hosszabb-rövidebb ideig pécsi menedéket nyújtó meghívója volt akkoriban azon tanárainknak, akik a formális mondattani és jelentéstani diszciplína felé irányították a figyelmemet, és e területek elkötelezett kutatójává tettek.¹ Az azóta megérlelődött eredmények közül szeretnék néhányat rendszerbe foglalva kiemelni – annyiban más módon, mint generatív szintaktikai vagy számítógépes nyelvészeti cikkeinkben², hogy azok a **magyar mint idegen nyelv** oktatói és kutatói számára is érdekes, jól hasznosítható anyagot nyújtsanak.³

A cím a hagyományos mondatelemzés rákérdezéses „algoritmusának” kiindulópontját idézi: *Mit állítunk?* Az alábbi (1a) mondat esetében ez alapján meg is kapjuk, hogy a *vacsorázik* időjeles ige a mondat állítmánya. A félkövéren szedett nagybetűk a hangsúlyos szótagokat jelzik. Azért utalok az intonációs mintázatra, mert hangsúlyozhatjuk másképpen is e három szót – ahogyan azt az (1b) változatban látjuk, ahol a *fi-* szótag főhangsúlyt „gyűjtött” magára.⁴ És ekkor már a *Mit állítunk?* kérdésre – ha komolyan vesszük annak tartalmát – az lenne az indokolt válasz, hogy *a fiam*. Hiszen e hangsúlyozás mellett előfeltevésként szolgál az igei tartalom, miszerint valaki *vacsorázik*, a mondatból leszűrhető új információ pedig az, hogy éppen a *fiam* az, aki *vacsorázik*. Ezt úgy is beláthatjuk, hogy *a fiam* egységet névszói állítmánnyá alakítjuk, ahogyan az alábbi (1c) mondatban látható, és rácsodálkozunk: az (1b) jelentése éppen a névszói állítmányos (1c) mondatéval esik egybe, és nem az igei állítmányos (1a) mondatéval.

¹ Lásd Kiefer (1992), Szabolcsi (1992), Bánréti (1992), Komlósy (1992), Kiefer – É. Kiss (1994). Valamennyiüknek köszönettel tartozom (Farkas Judit mellett, aki a cikkhez értékes ötletekkel járult hozzá), továbbá mindenekelőtt magának Szépe tanár úrnak, aki a kilencvenes évek elején nekem is kiváló kibontakozási lehetőséget biztosított a pécsi tanszékén. Végül itt szeretném megemlíteni, hogy az OTKA (60595, 2006–2012) támogatásával született meg ez a cikk.

² Például Alberti (1997), Alberti – Medve (2000); illetve Alberti – Károly – Kleiber (2010).

³ Ez utóbbi vállalkozásnak is vannak kiváló előzményei, például Dóla – Farkas (2007) tanulmánya.

⁴ Irtóhangsúlynak is nevezik: olyan, az átlagosnál potenciálisan erősebb hangsúly van az adott helyen, ami mintha az öt követő kezdőszótagoktól való hangsúlyelvonás árán jött volna létre.

- (1) a. A **F**iam **V**acsorázik.
 b. A **F**iam vacsorázik.
 c. Az, aki vacsorázik, a fiam.

Egy mondatban minden egyes ige, főnév, melléknév és határozószó egy-egy elemi állítást tesz. Ezek nagy része azonban arra szolgál, hogy azonosítsuk, „lehoronyozzuk” azokat a humán, nem humán vagy akár absztrakt szereplőket, akiről/ amikről az adott mondat valamilyen új állítással szolgál. Az (1a) mondatban például a főnév segítségével tudjuk azonosítani azt a személyt, akiről a mondat azt állítja, hogy vacsorázik. Az (1b) hangsúlymintázat mellett azonban az az új állítás, hogy a vacsorázási tevékenysége alapján azonosítható személy éppen a fiam.

Ebben a cikkben azt vizsgálom, hogy különféle mondat típusokban mely szavak nyújtják az **újállítást** – ezentúl egybeírva terminus gyanánt –, és mely szavak szolgáltatnak **horgonyzó** információt, valamint hogy milyen következményekkel jár egy-egy szó szerkezet **jólformáltságára** nézve az, hogy éppen melyik zónában foglal helyet.

Ezt szemlélteti az alábbi (2) példasor: míg egyenletes intonáció mellett a tárgyi szerkezet csak határozatlan névelővel állhat (2a), névelőtlenül (2b) vagy határozott névelővel (2d) nem (amint azt a csillagok jelzik a generatív konvenció szerint), addig az irtóhangsúlyt (főhangsúlyt) megkaparintva már állhat a tárgy névelőtlenül (2c), az irtóhangsúlyt más összetevőnek átengedve pedig (2e) állhat a tárgy határozott névelővel (Szabolcsi 1986, É. Kiss 1995). Mindezt azzal hozom majd összefüggésbe, hogy az irtóhangsúly helye határozza meg, hol van a mondatban az újállításért felelős zóna.

- (2) a. A **GYE**reke**k** Alakítottak egy **É**nekkart.
 b. *A **GYE**reke**k** Alakítottak **É**nekkart.
 c. A **GYE**reke**k** **É**nekkart alakítottak.
 d. *A **GYE**reke**k** Alakították az **É**nekkart.
 e. A **GYE**reke**k** alakították az énekkart.

2. Semleges és fókuszos mondatok

Az, amit a fenti (1) példasorban tapasztaltunk, a névszói (3a-c) és névszói-igei (3d-f) állítmányos mondatokra is érvényes: egyenletes hangsúlyozás⁵ mellett a ha-

⁵ A (3d) mondatváltozat persze nem maradéktalanul egyenletes hangsúlyozású, hiszen a kopulának nincsen önálló hangsúlya, hanem rátapad az állítmány névszói részére. Hasonló módon tapad rá a hangsúlytalan ígető a hangsúlyt viselő igekötőre a (4a) példában.

gyománys értelemben vett állítmánnyal egyezik meg az újállítás (3a/d), míg az irtóhangsúlyos változatban (3b/e) a hangsúlyt hordozó főnévi szerkezet nyújtja az újállítást, amint azt a (3c/f) variánssal való jelentésegyezés is igazolja, ahol *a fiam* a hagyományos értelemben vett állítmány. A generatív szakirodalomban (pl. Kiefer 1992) **fókuszos** szerkezetűnek nevezik a (3b) és a (3e) mondatokat, amit az irtóhangsúly jelenléte határoz meg, illetve az, hogy az irtóhangsúllyal megjelölt elem nyújtja a mondat újállítását.

- (3) a. A **FI**am **SZŐ**ke.
 b. A **FI**am szóke.
 c. Az, aki szóke (a családból), a fiam.
 d. A **FI**am **SZŐ**ke volt.
 e. A **FI**am volt szóke.
 f. Az, aki szóke volt (a családból), a fiam.

A fókuszos mondatok további karakterisztikus tulajdonsága az, hogy a főhangsúlyos szószerkezet közvetlenül az időjeles igei elem elé furakodik (amennyiben nem tisztán névszói⁶ a hagyományos értelemben vett állítmány), akár kopula az (ld. (3e)), akár igekötőjét emiatt cserbenhagyó igető, ahogy azt az alábbi (4b) példa tanúsítja. Az (1) és (3) példában szemléltetett állítás-áthelyeződés tehát igekötős ige esetén is működik:

- (4) a. A **FI**am **MEG**vacsorázott.
 b. A **FI**am vacsorázott meg.
 c. Az, aki megvacsorázott, a fiam.

Az egyenletes hangsúlyeloszlású, ez alapján **semlegesnek** nevezhető mondat-típusban mutat erős korrelációt a hagyományos értelemben vett állítmány a fentiekben körülírt újállítás fogalmával (ezt a homályos korrelációs megfogalmazást majd pontosítjuk a továbbiakban); ugyanakkor bármelyik horgonyzó információt hordozó névszót „fókuszálhatjuk” – irtóhangsúlyt és igető előtti szórendi helyzetet biztosítva számára, aminek hatására az fogja az újállítást nyújtani, míg a többi szó alkotja az előfeltevést, azaz a horgonyzó információtömeget. Az alábbi (5) példában a lehetőségek gazdag szemléltetésével szolgál:

⁶ Tárgyalásunk szempontjából irreleváns, hogy megtartjuk-e a névszói állítmány fogalmát, vagy úgy tekintjük, hogy az nem más, mint egy hangalakot nem öltő kopulát tartalmazó névszói-igei állítmány (Kiefer 1992).

- (5) a. **HÉT**főn a **MEN**zán **PÉ**ter **BE**mutatta a **BA**rátja **HÚ**gát **HÁ**rom **KÜ**lföldi **CSO**porttársának.
 b. **JÓ**ska mutatta be (hétfőn a menzán) a barátja hűgát három külföldi csoporttársának.
 'Az, aki bemutatta hétfőn a menzán a barátja hűgát három külföldi csoporttársának, az állítás szerint Jóska.'
 c. **MA**rit mutatta be Péter (hétfőn a menzán) három külföldi csoporttársának.
 'Az, akit Péter hétfőn a menzán bemutatott három külföldi csoporttársának, az állítás szerint Mari.'
 d. **KED**den mutatta be Péter (a menzán) a barátja hűgát három külföldi csoporttársának.
 'Az a nap, amikor Péter a menzán bemutatta a barátja hűgát három külföldi csoporttársának, a kedd.'
 e. A **NAGY**előadóban mutatta be Péter (hétfőn) a barátja hűgát három külföldi csoporttársának.
 'Az a hely, ahol Péter bemutatta hétfőn a barátja hűgát három külföldi csoporttársának, a nagyelőadó.'
 f. **NÉGY** külföldi csoporttársának mutatta be Péter (hétfőn a menzán) a barátja hűgát.
 'Azon külföldi csoporttársak száma, akiknek hétfőn a menzán Péter bemutatta a barátja hűgát, négy.'
 g. Három **PÉ**csi csoporttársának mutatta be Péter (hétfőn a menzán) a barátja hűgát.
 'Az a három csoporttárs, akinek hétfőn a menzán Péter bemutatta a barátja hűgát, pécsi.'
 h. A **SÓ**gora hűgát mutatta be Péter (hétfőn a menzán) három külföldi csoporttársának.
 'Az a hűg, akit hétfőn a menzán Péter bemutatott három külföldi csoporttársának, a sógoraé.'
 i. * **SAJ**nos mutatta be Péter (hétfőn a menzán) a barátja hűgát három külföldi csoporttársának.
 j. * **TAL**án mutatta be Péter (hétfőn a menzán) a barátja hűgát három külföldi csoporttársának.

Az egyenletes kezdőszótagi hangsúlyeloszlást mutató (5a) mondat képviseli a semleges mondatváltozatot. *Mit állítunk?* Valóban azt, hogy *bemutatott* valaki valakit valakinek. A névszói információdarabok a bemutatási esemény három szereplőjének, illetve a „kulisszáknak” (például *hol? mikor?*) a meghatározására szolgálnak (Komlósy 1994).

A fókuszos példák sora azt mutatja, hogy az újállítást – éppúgy, mint az alanyra (5b) – át lehet helyezni más vonzatra is (5c), szabad határozókra is (5d-e), sőt egy szó szerkezeten belül bármelyik jelzőtípusra is (5f-h) – ez utóbbi esetben a teljes szó szerkezetet magával ragadja a fókuszált elem az ige előtt szórendi helyzetbe. Az utolsó két intonált szósor (5i-j) nem alkot jólformált magyar mondatot, rámutatva az amúgy széles körű fókuszálási lehetőségek korlátaira. Az okok tárgyalása túlmutat e tanulmány keretein, de annyit megkockáztathatunk, hogy a *sajnos* és a *talán* feltehetőleg olyan információt nyújt, ami horgonyzásra sem alkalmas (inkább pragmatikailag megragadható, modális információt hordoz).

Ami a fókuszálási lehetőségek határait illeti, a horgonyzó információt hordozó szavak párosával (6b), vagy elvileg akár nagyobb csoportokban is (6c) átvihetőek az újállítási funkcióba, **tükörfókuszos** konstrukciót eredményezve (Alberti–Medve 2000), ami tipikusan egy kiinduló közlés (6a) többszörös korrekciójaként jelenhet meg. Ennek formai sajátossága az irtóhangsúlyos $\langle w_1, w_2, \dots, w_n \rangle$ szószorozaton túl az, hogy w_1 az egyszerűes fókuszra jellemző szórendi pozíciót kell, hogy elfoglalja

(a többi irtóhangsúlyos elem pedig megítélésem szerint lehetőség szerint a mondat végére húzódik).

- (6) a. **HÉT**főn a **MEN**zán **PÉ**ter **BE**mutatta a **BA**rátja **HÚ**gát **HÁ**rom **KÜ**lföldi **CS**oporttársának.
- b. **KED**den mutatta be Péter a barátja húgát három külföldi csoporttársának a **NAGY**előadóban.
 'Kedden, és nem hétfőn, továbbá a nagyelőadóban, és nem a menzán történt az, hogy Péter bemutatta a barátja húgát három külföldi csoporttársának.'
- c. **JÓ**Ska mutatta be hétfőn a menzán a barátja **NŐ**vérért három **PÉ**csi csoporttársának.
 'Tény, hogy valaki bemutatta hétfőn a menzán a barátja testvérét három csoporttársának, de ez Jóska volt, és nővért mutatott be, nem húgot, és pécsieknek, nem külföldieknek.'

3. Az újállítási mag és a horgonyzási burok megoszlása

Ebben a pontban azt vizsgálom, hogy a kétféle információt hordozó szavak csoportosulnak-e valamilyen zónákba, és ha igen, hogyan. Azt állítom, hogy érdemes (első közelítésben a magyar nyelv leírása végett) egy olyan idealizált általánosítást alapul venni (aztán feltárni az idealizált szórendi helyzetet némileg torzító tényezőket), amelynek kiindulópontja az alábbi táblázat (7A) mondat típusa: semleges mondat egy (esetleg igekötős) igével (vagy névszói régenssel) a középpontjában, ellátva horgonyzó információt nyújtó szavakból álló szószerkezetekkel kifejezett vonzatokkal (és esetleg ugyanilyen szabad határozókkal).

(7) A MAGYAR MONDAT TÍPUSAI AZ ÚJÁLLÍTÁSI MAG ÉS A HORGONYZÁSI BUROK MEGOSZLÁSA ALAPJÁN:

A. Semleges mondat <i>horgonyzó</i> szerepű argumentumokkal és egy <i>újállítást közlő</i> igével: $(T_{+spec}) \mid (M) V \mid A_{+spec}^*$		
A GYErekek _{+ref}	MEGalakították	az Énekkart _{+ref,+spec} a MŰsorra _{+ref-}
B. Semleges mondat (legalább) egy létezést kifejező argumentummal, ami ebből a jellegéből kifolyólag az <i>újállítást közlő</i> mondatszakaszhoz tartozik: $(T_{+ref}) \mid V A_{-spec,+ref}^* \mid A_{+spec}^*$		
A GYErekek _{+ref}	Alakítottak egy Énekkart _{+ref,-spec}	a MŰsorra _{+ref-}
C. Semleges mondat egy létezést kifejező argumentummal az igemódosítói pozícióban, ami ebből a jellegéből kifolyólag az <i>újállítást közlő</i> mondatszakaszhoz tartozik: $(T_{+ref}) \mid A_{-spec} V A_{-spec}^* \mid A_{+spec}^*$		
A GYErekek _{+ref}	Ø/egy Énekkart _{-spec} alakítottak	a MŰsorra _{+ref-}

D. Nem-semleges mondat I.: az új állítást közlő mondatzaksaszt elfoglalja egy amúgy referencialitási hatás hatálya alá eső argumentum, operátor-státuszából adódóan (miközben az ige ebből adódóan kikerül az újállítást közlő zónából):			$T_{+spec}^* \mid A_{+ref}^* \mid (A) \vee A_{+ref,+spec}^*$
A GYErekek _{+ref}	Énekkart _{+ref}	alakítottak a műsorra.	
E. Fókuszos mondat II.: az új állítást közlő mondatzaksaszt ezúttal egy fókuszált kifejezés foglalja el, miközben az ige és a nemspecifikussági hatás hatálya alá eső argumentum kikerül az újállítást közlő zónából:			$T_{+spec}^* \mid A_{+ref}^* \mid (A) \vee A_{+ref,+spec}^*$
Ebben az évben	a GYErekek	alakították az énekkart _{+spec} a műsorra.	

Megfigyelhető (Alberti 1997) e mondattípusnál egyfajta **referencialitási kényszerhatás**: a semleges bővítménysorrend és (egyenletes) hangsúlyeloszlás fenntartása mellett nem hagyható el egyik bővítmény névelője sem. A fenti (2b) rosszulformáltsága ezzel máris megmagyarázható. Ugyanakkor a fenti (2c) tárgyának tanúsága szerint amúgy előfordulhat a magyar mondatban csupasz (nem-referenciális) főnévi szószerkezet – a referencialitási hatás tehát megszűnhet a semleges mondatforma feladásával.

A referencialitási hatást a hagyományos mondatelemzési algoritmus mögött meghúzódó intuíció motiválja. *Mit állítunk?* Erre egy ige vagy névszó a válasz, ami az újállítást nyújtja; aztán minden további információ (a bővítmények feltérképezése során) a szereplők lehorgonyzását szolgálja. Ehhez pedig ideális esetben **határozott** főnévi kifejezésekre van szükség, hiszen így egyértelmű a szereplő-azonosítás.

Az egyenletes hangsúlyeloszlású semleges mondatot a Kiefer (1992) szerkesztette kötetben úgy jellemzik, hogy az ige (vagy névszói régens) által leírt esemény (vagy állapot) jellegétől függően egy vagy nulla vonzat helyezkedik el az (esetleg igekötővel vagy más igemódosítóval rendelkező) ige előtt. Egy cselekvésben a cselekvőnek az ige előtt van a természetes helye (8a) – alanyesetben. Egy érzelmi folyamat vagy állapot leírása esetében túlnyomórészt az érzelem hordozója lép az ige elé (8b), még abban a (viszonylag ritka) esetben is, ha nem alanyesetű az adott szereplő (8c). Történekek leírásakor viszont maradhat üresen az ige előtti horgonyzási zóna (8d); a nem cselekvő jellegű alany nem törekszik az ige elé. A magyar igének nem is feltétlenül van alanya, illetve vonzata (8e) – ilyenkor a horgonyzási burok mindkét fele hiányozhat. Néhány példa van arra is, hogy nincs az ige mellett alany, csak (ige mögött maradó) egyéb vonzatok vannak (8f).

- (8) a. PÉter FELépítette / LErombolta a HÁzat.
 b. PÉter MEGszerette / SZEreti a HÚgomat.
 c. PÉtert ZAvarja a ZAJ. / MARit ÉRdekli a LEhetőség. / MARinak TETszik az Előadás.
 d. KISütött a nap. / LEhullottak a LEvelek. / HULL a HÓ. / FELépült a HÁzunk.
 e. HAJnalodik. / HAVazik. / BEsteledett.
 f. MARadt / JUtott MARinak a TORTából.

A semleges (7A) mondatípust tehát olyan horgonyzási burok jellemzi (az egy- szavas újállítási mag körül), amelynek az ige mögötti zónája tetszőlegesen nagy lehet, az ige előtt viszont legfeljebb egy szereplő jelenhet meg, ő viszont „első az egyenlők között”, ő róla tétetik az állítás elsődlegesen, ő a **természetes topik** – bár logikailag sajnos nem ragadható meg ez az elsődlegesség. A fenti táblázatban erre utal az intenzívebb szürke árnyalat az ige előtti zónában.

A fenti (7B) típusban az újállítást nyújtó mag belenyúlik az ige utáni zónába, kiemelve azt az eddig homályban hagyott lehetőséget, miszerint a **határozatlan** főnévi szerkezetek (általában⁷) nem a horgonyzást szolgálják, hanem új információt nyújtanak. Míg ugyanis a (7B) mondatban előfeltevésként szerepel a gyerekek és a műsor mellett egy (megalakítandó) énekkar, amelynek végre bekövetkező megalakítását állítjuk; addig a (7A) mondatban csak a gyerekek és a műsor adott, és az a köztük megszülető „kapcsolat” jelenti az újdonságot, miszerint az előbbieket az utóbbira *alakítottak egy énekkart*. Az *alakít* ige egyébként (ebben az igeekötőlen változatában) nem is fogad el határozott (vagy specifikus⁸) tárgyi vonzatot, hiszen nem állíthatjuk olyasminek a létezését (létre jöttét), aminek a határozott (vagy specifikus) megjelenítésével a létezését már eleve előfeltételeztük – az ilyen „semmitmondást” nem tűri a nyelv (Szabolcsi 1986). Ezzel magyarázzuk a (2d) rosszul formáltságát.

A (7B) információ-eloszlásának táblázatbeli megjelenítése – nem tagadom, a szerzői szándék szerint – azt sugallja, hogy az újállítás egy középső zónát, afféle **predikatív magot** alkot a semleges mondatok szórendjében (két olyan horgonyzó zóna között, amelyek bármelyike lehet üres). Mint az alábbi példasor érzékelteti, a helyzet nem ennyire kedvező: csak a (9b-c) mondatokban különíthető el egy folytonos szósor predikatív magként.

- (9) a. **PÉ**ter **BE**mutatta **MA**rit egy **KÜL**földi **CSO**porttársának.
 b. **PÉ**ter **BE**mutatta egy **KÜL**földi **CSO**porttársának **MA**rit.
 c. **PÉ**ter **BE**mutatott egy **DI**áklányt a **KÜL**földi **CSO**porttársának.
 d. **PÉ**ter **BE**mutatott a **KÜL**földi **CSO**porttársának egy **DI**áklányt.

⁷ Bizonyos mondatkörnyezetekben a határozatlan főnévi csoport **specifikusan** értelmezendő (Szabolcsi 1986), ami azt jelenti, hogy ha nem is mutatunk rá egyértelműen egy korábbi ismert szereplőre, de a szereplőt tartalmazó halmaznak ismertnek kell lennie – amit a horgonyzás esetének tekinthetünk. A *Megérkezett egy mexikói* mondat például akkor hangozhat el jogosan, ha a hallgatóság tudja, hogy mexikóiakat vár a beszélő – szemben az *Érkezett egy mexikói* mondatdal. A (7A) mondatnak egy olyan változata, hogy *A gyerekek megalakítottak egy énekkart a műsorra*, hasonló előfeltevést sugall (ha nem is annyira markánsan, mint az előző példa): több énekkar alakításáról volt szó, és végre most megalakítottak egyet... A *meg-* igeekötő funkciója tehát a tárgyalt esetekben az érintett vonzat specifikus olvasatának kiváltása. Álljon e lábjegyzet végén még egy könnyen értelmezhető példa: *találtam egy Szabolcsi-cikket / megtaláltam egy Szabolcsi-cikket*.

⁸ L. az iménti lábjegyzetet!

Egy óvatosabb megfogalmazás szerint az újállításhoz tartozó szavak alkothatnak folyamatos zónát; ugyanakkor az ige utáni mondatszakaszban érvényesül egy ezt felülíró csereszabály, amit É. Kiss (2009) Behaghel-törvényként említ: a nagyobb szó szerkezeteket hajlamosak vagyunk a mondat végére számúzni. A (9a) ezért preferált a folyamatos predikatív zónát kínáló (9b) szórendi változathoz képest; a (9c-d) összevetésben azonban a folyamatos predikatív zóna nyer (9c).

A (7C) még mindig semleges mondattípust szemléltet; újdonsága az, hogy az ige előtt nem igekötő (4a) vagy névszói állítmányi rész (3d) áll, elorozva az igétől a szóhangsúlyt, hanem egy vonzat. Ebben az **igemódosítóinak** nevezett pozícióban (Kiefer 1992) a (7) pont után kimondott referencialitási hatás megszűnik (vö. (2b)): az ige által idefogadott vonzat megjeleníthető csupasz, azaz nem referenciális főnévi szerkezettel. Ez a mellett szól, hogy az igemódosító a mondat predikatív magjához tartozik (folyamatosan kiterjesztve azt a szórendben).

Nem véletlenül írtam az imént „az ige által idefogadott vonzat”-ról: az egyes igeek egyedi sajátossága az, hogy hajlandóak-e valamelyik vonzatukat igemódosítójukká fogadni, és hogy éppen melyiket (Komlósy 1994). A (7C) tipikus helyzetet szemléltet: a létező (10a) / létre jövő (10b) / létre hozott (7C) szereplőhöz tartozó vonzat kiváló igemódosító – ami nyilván azzal van összefüggésben, hogy az igemódosító a predikatív maghoz tartozik, a szóban forgó szereplőnek pedig éppen a létét állítjuk:

- (10) a. **LÉGY** van a **LE**vesben. / **HI**ba van a **SZÁ**mításodban.
 b. **É**nekkar alakult az **OSZ**tályban. / **POR** ment a **SZE**membe. / **VEN**dég érkezett **MA**riékhoz.

Az igefüggetlen igemódosító-választás következménye az, hogy a tárgy állhat csupaszon a (11a) pontban szemléltetett ige mellett – ugyanis az érintett vonzatok befogadtatnak az igemódosítói helyre. Az ige mögött már rájuk is érvényes a referencialitási elv (11b). A (11c) pontban szemléltetett ige viszont nem kínálnak igemódosítói helyet. Az ige mögött viszont nem állhat a tárgy nemreferenciális alakban. Ezért ezek az igeek csak névelős alakban fogadják el a tárgyukat – noha a (11c-d) példáiban szó sincs határozott rámutatásról (az angol fordításban nem is az szerepelne!). A jólformált (11d) mondatokban e magyarázat értelmében kényszermegoldásként alkalmazott **generikus** alaknak ítélem a névelős tárgyakat. A „fajtáról szóló”, azaz generikus állításokra a (11e) sorban hoztam néhány tipikusabb példát.

- (11) a. **PÉ**ter **LÁN**gost eszik a **KONY**hában / **BORT** iszik a **PIN**cében / **CSOK**it majszol a **KE**mencesutban.
 b. **PÉ**ter ***E**szik **LÁN**gost a **KONY**hában / ***I**szik **BORT** a **PIN**cében / ***MAJ**szol **CSOK**it a **KE**mencesutban.

- c. **PÉ**ter ***LÁN**gost imád / ***BORT** utál / ***CSO**kit szeret.
- d. **PÉ**ter Imádja a **LÁN**gost / Utálja a **BORT** / **SZE**reti a **CSO**kit.
- e. A lángos tipikus magyar étel. / A bor a franciáknál is népszerű. / A csoki szerintem egyáltalán nem káros.

A (7D-E) sorokban a nem-semleges mondatípust szemléltetem, ami az idealizált esetben egy olyan folyamatos predikatív maggal rendelkezik, amely egy semleges változathoz képest a predikatív zóna balra tolódásával vagy balra terjedésével jön létre. A 2. szakaszban áttekintettük már a (7D-E) példákban is megjelenő fókusz-képzést; és majd a 4. szakaszban rámutatok, hogy többféle operátor is létezik, és akár többtagú láncba is fejlődhetnek, széles predikatív zónát hozva létre.

Most azonban vegyük számba annak kétféle következményét, hogy a predikatív zóna a fókuszálás során az ígéről és esetleges határozatlan bővítményeiről egy másik bővítményre húzódik! Egyrészt az érintett bővítmény ez által átkerül az eredendően horgonyzásra szolgáló ige mögötti zónából, megszűnik tehát ránézve a referencialitási hatás (7D). És ez nemcsak az ige által kiválasztott vonzatra érvényes, hanem bármelyik bővítményre:

- (12) a. A **MI** iskolánkban **TA**nárok alakítottak énekkart (nem gyerekek).
- b. A **MI** iskolánkban a **GYE**rekek **VE**télkedőre alakítottak énekkart (nem iskolai ünnepélyre).

Másrészt kikerülhet a predikatív zónából az a léttel kapcsolatos vonzat is, amelyre az ige határozatlanságot (specifikátlanságot) ró ki (2d); aminek következtében a szóban forgó vonzat már lehet határozott (7E). Ezzel magyarázzuk a (2e) mondat jólformáltságát a rosszul formált (2d) változathoz képest.

4. A magyar operátorzóna

A magyar generatív nyelvészek által feltárt **operátorok** (pl. Kiefer 1992) információs hatásáról azt az új állítást szeretném tenni, hogy egy meghatározott értelemben maradéktalanul lefedik az alapvető logikai lehetőségeket, elegáns kétdimenziós rendszert alkotva.

Az operátorhelyzetben álló névszói szerkezetekben explicit módon megemlített szereplő(k)re ugyanis egyöntetűen igaz a megtett állítás és újdonságot jelent; az operátorok lényegi tulajdonságából fakadóan azonban többletállítás is adódik, mégpedig a megemlített szereplő(k) és pragmatikai alternatívái(k) által alkotott **releváns halmaz** elemeire nézve (e halmaz hozzávetőleges ismerete egyfajta előfeltevés). A kérdés tehát

az, hogy a releváns halmaz meg nem említett elemeire (alább R_n) igaz-e a megemlíttetekre (R_m) kimondott P állítás. Az *is*-kvantor esetében azt állítjuk, hogy **van** olyan meg nem említett, akire/amire **igaz** a P, míg a kontrasztív topik esetében azt állítjuk, hogy **van** olyan meg nem említett, akire/amire **hamis** a P. A fókusz által hordozott többletjelentés az, hogy **minden** meg nem említettre **hamis** a P; végül a disztributív kvantort úgy tekinthetjük, hogy a főnévi információ a releváns halmaz egészének meghatározására szolgál, és így egyetlen külön megemlíttet szereplő sincsen – az állítás viszont az, hogy a releváns halmaz (azaz a meg nem említettek) **minden** elemére **igaz** az állítás.

(13) A MAGYAR OPERÁTORJELENTÉSEK RENDSZERE ($R_n = R \setminus R_m$, ahol R_m : a megemlíttet résztvevők halmaza, R: azon szereplők halmaza, melyek az előfeltevések alapján betölthették volna a megemlíttet résztvevők által eljátszott szerepet):

	P(x)	¬P(x)
$\exists x \in R_n$	IS-KVANTOR (Q_3) <u>Az első fizikatanárt is</u> meghívhattuk volna.	KONTRASZTÍV TOPIK ($T_{3...}$) <u>A csinos énektanárnőt</u> (bezzeg) meghívtatok.
$\forall x \in R_n$	DISZTRIBUTÍV KVANTOR (Q_4) <u>Mind a húsz tanárt</u> meghívhattuk volna.	AZONOSÍTÓ-KIREKESZTŐ FÓKUSZ ($F_{4...}$) <u>Csak a negyedikes osztályfőnököt</u> hívtuk meg.

Az iménti szemléltető mondatok ugyanabban a kontextusban tekintendők: egy egykori négyéves gimnáziumi osztály találkozója zajlik, a releváns halmaz pedig tanáraik halmaza. A bal felső mondat azt implikálja, hogy van olyan meg nem említett tanár, akit *meghívhattak volna*, a jobb felső pedig azt, hogy van olyan meg nem említett tanár, akit *nem hívtak meg*. A jobb alsó mondatban rejlő többletállítás: a meg nem említett tanárokat *nem hívták meg*. A bal alsóban rejlő: a releváns halmazból nincs senki kiemelten megemlítve, mindenkire igaz, hogy *meghívhatták volna őket*.

Az alábbi példák azt mutatják, hogy a referencialitási hatást mind a négy operátor képes semlegesíteni – ami a mondat predikatív magjához való tartozásra utal. A disztributív kvantor referencialitásának a megítélése talán nem kézenfekvő, de a (13) és a (14) példa összevetése – az előbbiben határozott tárgyat jelez az ige-ragozás, az utóbbiban határozatlan – a mellett szól, hogy ez az operátor sem lóg ki a többi közül.

(14) A REFERENCIALITÁSI HATÁS SEMLEGESÍTÉSE AZ ÚJ ÁLLÍTÁST KÖZLŐ MONDATZÓNÁBAN:

	P(x)	¬P(x)
$\exists x \in R_n$	Helyettesítőtanárt is meghívhattunk volna.	Tornatanárnőt bezzeg meghívtatok (kettőt is).
$\forall x \in R_n$	Minden tanárt meghívhattunk volna.	Csak osztályfőnököt hívtunk meg.

Ami viszont kilóg, az a **topik** (l. a (8) után). Ez viszont egyáltalán nem a predikatív maghoz tartozik, hanem pont fordítva: az elsődlegesen horgonyzandó (nulla, egy vagy több) szereplőt tartalmazza, és kötelezően referenciálisnak tartják (Kiefer 1992). A horgonyzó burok bal oldalát alkotja, és lehet üres is, mint az alábbi (15a) példában, ahol mind a négyféle operátor bemutatkozik, a legtipikusabb $T_{\exists-}$, Q_{\exists} , Q_{\forall} , $F_{\forall-}$ sorrendben; de lehet akár háromelemű is, mint a (15b) példában:

- (15) a. Annak a pécsi fiúnak (bezzeg) Péter is minden nőnemű családtagot csak tegnap mutatott be.
 b. Péter a hűgát a külföldi csoporttársának csak tegnap mutatta be.

A lehetséges operátorsorrendekről munkatársaimmal alkotott elképzeléseinket másutt ismertetem (pl. Alberti–Medve 2000, Alberti–Károly–Kleiber 2010; vö. Kiefer 1992); most az a kérdés, hogy folyamatos predikatív zónát alkotnak-e, mintegy kiterjesztve a semleges mondat alapesetben (7A) 1–2 elemű predikatív magját.

A folyamatoságot megzavaró egyik tényező az, hogy a kvantorokat lehet, de nem kötelező az ige előtti zónába hozni (Kiefer 1992). A folyamatos predikatív magot mutató (16a) változattal megegyező jelentésű a (16b-d) változat. Ismét annyit mondhatunk ki, hogy **lehetséges** olyan operátorsorrend, ami folyamatos predikatív magot biztosít. Választhatunk azonban a kvantorok számára ige mögötti helyet is, hipotézisem szerint ezzel az igei vonzatszerkezetben elfoglalt helyüket markánsabban megmutatva.

- (16) a. Péter a hűgát is mindkét külföldi csoporttársának tegnap mutatta be.
 b. Péter a hűgát is tegnap mutatta be mindkét külföldi csoporttársának.
 c. Péter mindkét külföldi csoporttársának tegnap mutatta be a hűgát is.
 d. Péter tegnap mutatta be a hűgát is mindkét külföldi csoporttársának.
 e. Péter csak a hűgát mutatta mindkét külföldi csoporttársának be.

A fenti (16e) példa más jelenséget szemléltet: fókusz hatókörébe eső kvantort tartalmaz, kötelezően közéjük ékelődő igével. Azt állítom azonban, hogy ilyenkor folyamatos a predikatív mag, ugyanis csak a fókuszra terjed ki (nem szerkesztési hiba tehát a rövid aláhúzás). A fókusz hatókörébe ugyanis előfeltételezett tartalom esik: *az, akit Péter mindkét külföldi csoporttársának bemutatott*; és erről az (esetleg több) személyről állítjuk, hogy *csak a hűga*.

A 2. szakasz (6b-c) soraiban bemutatott tükörfokuszos konstrukciók szintén „kénytelenek” megsérteni a predikatív mag folyamatoságának hipotézisét, előnyben részesítve azt a szabályt, hogy a w_1 fókuszalelem az igező közvetlen megelőzője kell legyen.

Végül a negatív egzisztenciális többletjelentésben megtestesülő (13) újállítást nyújtó kontrasztív topiknak és a horgonyzó topiknak a szórendi csereberelésével kell számot vetnünk, ami az alábbi (17b) változatban a predikatív mag folyamatosságának megszakadásához vezet. Ki kell mondanunk tehát választható szabályként a topikfélék szabad felcserélését. Hogy mi motiválja ezt az opciót, arra két felvetésem van. Az egyik a topikmező egységességének hangsúlyozása. A másik pedig hangtani magyarázat: a kontrasztív topik sajátos emelkedő–eső intonációja az azt követő kis szünettel olyan markáns mintázat, amin érdemes „túlesni” a mondat elején, hogy utána hosszabb egységes intonációs szakasz következhesen (17b). Egyébként hasonló hangtani magyarázatot fűzhetünk az előző bekezdésben említett tükörfókuszhoz a (6b) pontban bemutatott (megítélésem szerint szórendileg preferált) megjelenítéséhez: a hangsúlyos – hangsúlytalan – hangsúlyos váltakozás (17c) gazdaságosabb annál, mint ha még egy negyedik hangsúlytalan szakasz következne (17d).

- (17) a. Péter Marit bezzeg hazakísérte.
 b. Marit bezzeg Péter hazakísérte.
 c. KEDden mutatta be Péter a barátja hűgát három külföldi csoporttársának a NAGYelőadóban.
 d. KEDden mutatta be Péter a barátja hűgát a NAGYelőadóban három külföldi csoporttársának.

5. Összegzés, további kutatási kérdések

Azt a hipotézist vázoltam fel a **magyar mondat információ-eloszlására** vonatkozóan, miszerint a döntő szabály: legyen egy (egy vagy akár több szó szerkezetből álló) **predikatív mag**, közrefogva egy-egy (esetleg üres) **horgonyzó zónával**, ahol a bal oldali **topikzóna** a kiemelt szereplőké. Számba vettem továbbá a legfontosabb ezzel interferáló szórend-befolyásoló szabályokat (amelyek elront(hat)ják a predikatív zóna **folyamatosságát**), valamint a három zónában a **főnévi szerkezetekre** vonatkozó jólformáltsági megkövetéseket, motiválva ezeket a zóna információszerkezeti funkciója alapján.

Tekintsünk ki az általánosítási lehetőségekre, például az angollal való összevetés révén! Hipotézisünket (Alberti–Károly–Kleiber 2010) a (18) táblázattal próbálom érzékeltetni:

(18) a.	Marinak	Péter	adta oda a könyvet
b.	Mary Mari	was given the book volt ad-PastPrt a könyv	by Peter által Péter
c.	A könyvet	Marinak	adta oda Péter
d.	The book a könyv	was given by Peter volt ad-PastPrt által Péter	to Mary -nAk Mari

Az angol mondatnak ugyanaz a háromféle zónája van, de a predikatív mag (legalábbis a fókuszos mondat típusban) a jobb oldali periférián található. A bővítémenyeket általában nem lehet esetmegőrző módon mozgatni (az angol esetjelölés redukáltsága miatt), hanem megfelelő vonzatkeret-változatot kell keresni, így állítható a topiknak szánt elem a mondat élére, a fókusznak szánt pedig a végére. A magyarban aktív (18a) és (18c) mondatnak ezért fog a kétféle passzív megfelelni (18b/d), amennyiben törekszünk a jelentés szempontjából releváns információ-eloszlás megőrzésére.

Visszatérve a magyarra, lássunk e cikk végén néhány érdekes információ-eloszlást!

- (19) a. Annak a pécsi fiúnak *tehát* Péter is minden nőnemű családtagot csak tegnap mutatott be.
 b. ... be *is* mutattam a húgomat az új külföldi csoporttársamnak.
 c. ... a húgomat *is* mutattam be az új külföldi csoporttársamnak.
 d. Tegnap Kertvárosban megpróbáltak kirabolni egy férfit. A *hazafelé tartó középkorú egyetemi alkalmazott* azonban nem hagyta magát.

A (19a) mondatban hiába vannak operátorok, a *tehát* jelenléte miatt minden szószerkezet horgonyzó szerepűnek ítélandó. Ugyanis a *tehát* éppen arra hívja fel a hallgató figyelmét, hogy amit hall, azt már tudnia kell korábbról, és csak az a beszélő célja, hogy visszaterelje a figyelmet egy adott témára – ami tipikus horgonyzási feladat.

A (19b) a mondatban szereplő állítás egyfajta modális változatát veszi előfeltevési alapul: a beszélő *be akarta mutatni a húgát az új külföldi csoporttársának*. Az újállítás annyi, hogy *meg is tette*. A (19c) példában is ez az újállítás, csak még érdekesebb az előfeltevés, ugyanis fókuszos: a beszélő *éppen a húgát akarta bemutatni az új külföldi csoporttársának*.

Végül a (19d) tipikus újságírónyelvi szöveg. Azt kell észrevenni, hogy a második mondatban a kirabolt férfira oly módon történik visszaütés, hogy közben az alanyi szószerkezet minden szava egyből új információt is nyújt: megtudjuk, hogy *egy középkorú egyetemi alkalmazotról* van szó, aki *éppen hazafelé tartott*. A cél nyilván az információadagolás felgyorsítása az által, hogy a tipikusan horgonyzásra való topikzónába is újállításokat rakunk, megtévesztve tulajdonképpen azt, aki a határozott névelőhöz tartozó szerkezetben előfeltevéseket keres. A stratégia mégis működhet, mivel a határozott névelő által beindított referenskeresés „kizárásos alapon” egyértelműen az első mondatban bevezetett férfihoz fog elvezetni.

IRODALOM

- ALBERTI, Gábor 1997. Restrictions on the Degree of Referentiality of Arguments in Hungarian Sentences. *Acta Linguistica Hungarica* 44 3–4: 341–362.
- ALBERTI, Gábor – Márton KÁROLY – Judit KLEIBER 2010. From Sentences to Scope Relations and Backward. In: SHARP, Bernadette – Michael ZOCK (eds.) 2010. *Natural Language Processing and Cognitive Science (Proceedings of NLPCS 2010 / ICEIS 2010 (Madeira, Funchal))* (eds.). SciTePress Portugal. 100–111.
- ALBERTI, Gábor – Anna MEDVE 2000. Focus Constructions and the “Scope–Inversion Puzzle” in Hungarian. In: ALBERTI, Gábor – István KENESEI (eds.) 2000. *Approaches to Hungarian 7*. Szeged. 93–118.
- BÁNRETI Zoltán 1992. A mellérendelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 715–796.
- DÓLA Mónika – FARKAS Judit 2007. Generatív mondattan a magyar mint idegen nyelv oktatásában. In: ALBERTI Gábor – FÖRIS Ágota (szerk.). *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 99–123.
- É. KISS, Katalin 2009. Is free postverbal order in Hungarian a syntactic or a PF phenomenon? In: ERTESCHIK-SHIR, Nomi – Lisa ROCHMAN (eds.) *The Sound Pattern of Syntax*. Oxford Univ. Press, Oxford.
- É. KISS, Katalin 1995. Definiteness Effect revisited. In *Approaches to Hungarian 5*. JATE, Szeged. 63–88.
- KIEFER Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER, Ferenc – Katalin É. KISS (eds.) 1994. *The Syntactic Structure of Hungarian (Syntax and Semantics 27)*. Academic Press, San Diego. 1–90.
- KOMLÓSY András 1992). Régensek és vonzatok. In: KIEFER Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.
- SZABOLCSI, Anna 1986. From the Definiteness Effect to lexical integrity. In ABRAHAM, W. – S. de MEIJ (eds.) 1986: *Topic, Focus, and Configurationality*. John Benjamins, Amsterdam. 321–348.
- SZABOLCSI Anna 1992. *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÉPE György 1978–1979. Előszó. In: *Mondattan II-III*. MTA Nyelvtudományi Intézete – Pécsi Tanárképző Főiskola, Budapest – Pécs.